

Matányi Marcell¹

„Rajta hát, nemes magyarok!”

A magyar királyság önvédelmi rendszerének
ideológiai háttere az 1809. évi koalíciós
háborúban

„Come on, noble Hungarians!”

The Ideological Background of the Hungarian Kingdom's Self-
Defence System in the Coalition War of 1809

Absztrakt

A Natio Hungarica, valamint az exercitus hungaricus két középkori eredetű fogalom, amelyekre az évszázadok során vastag jelentésrétegek rakódtak. Hogyan reflektált a Magyar Királyság társadalma a 18. század végén mindenhol megjelenő polgári eszmékre? Hogyan képzelte el saját szerepét a Habsburg Birodalom katonai erejében? A francia forradalmi háborúk új kihívásokat állítottak a hadseregszervezés elé az összes európai államban. Így Európa-szerte egyre nagyobb hangsúlyt kaptak a patriotatudatú területvédelmi erők mint a hadkiegészítés szerves részei. Dolgozatomban a Magyar Királyság társadalmának önmagáról alkotott önvédelemképét és annak ideológiai vetületét igyekszem felhelyezni a sokszínű Habsburg Birodalom gondolattérképére.

Kulcsszavak: területvédelem, inszurgens ideológia, Natio Hungarica önvédelme, népi vagy nemzeti háború

¹ Nemzeti Közsolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar Hadtörténelem Tanszék,
e-mail: matanyi.marcell@uni-nke.hu

Abstract

Natio Hungarica and exercitus hungaricus are two concepts of medieval origin, which have changed a lot over the centuries. How did the society of Hungarian Kingdom reflect on the ideas of revolution at the end of the 18th century? How did the Natio Hungarica imagine its own role in the military power of the Habsburg Empire? The French Revolutionary Wars posed new challenges to the organisation of armies in all European states. During the Napoleonic Wars, everywhere in Europe, the patriotic territorial defence forces were born as integral parts of the military complement. In my thesis, I try to place the Hungarian Kingdom's self-defence image and its ideological projection on the conceptual map of the diverse Habsburg Empire.

Keywords: territorial defence, insurgent ideology, self-defence of Natio Hungarica, people's or national's war

Bevezetés

*Az ütközet napja az a dicső szempillantás,
mellyben a Hazának legfőbb szolgálatot lehet tenni.²*

Ki beszél győzelemről? Meg kell úszni, ennyi az egész.³ E két mondatot választanám, ha röviden jellemezni akarnám a Habsburg Birodalom nagystratégiáját. Hogy mégsem ez került dolgozatom mottójának helyére, annak kizárólag az az oka, hogy az első világháborút követő években keletkezett. Gyökere azonban egy súlyos ideológiai láttelel, amely a Habsburg Birodalom 19. századtól keresett és vágyott osztrák nagyhatalmi helyzetének útkeresése. Az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása utáni írók és költők munkája 1930 évtizedében teremtette meg azt a Habsburg-mítoszt, amelyet Claudio Magris esszéiben megpróbál kézzelfoghatóvá tenni az irodalomtudomány eszközeivel. A nemzeti öntudat meghatározásának ezt az interdiszciplináris módját látom járhatónak akkor, ha egy korszakot kívánunk mélyebben megismerni. A Magyar Királyság háborús ideológiáit hasonló módon látom feltérképezhetőnek: a háború a társadalmi gondolkodás része, amely ilyen módon táplálkozik annak kulturális gyökereiből. Az általam vizsgált korszak, a 19. század végén, a sokat megélt Ferenc Józsefnek tulajdonított szállóige „Mir bleibt doch nichts erspart. (Rám jár a rúd.)”⁴ magában hordozza azt a bécsi életérzést, amely egyszerre talapzata és terméke is annak a kulturális ideológiának,

² LÁZÁR 2009: 302. A szolgálat regulamentuma a Magyar Felkelő Nemesség Gyalogságának számára. A mottóként választott idézet az ütközetben mutatott vitézséget egyszerre kötelességként és lehetőségként állítja a katona elé. Kötelesség, amellyel hazájának (itt nem vonatkoztathatunk el a Szent Korona-tan haza fogalmától) tartozik, és lehetőség, amellyel önnön társadalmi mobilizációját segítheti elő. Ez a kettősség jól jellemzi a generális inszurrekció háborús ideológiáját.

³ MAGRIS 1986: 51; BIETAK 1931.

⁴ BIETAK 1931: 32. Az eredeti idézet: *Mir bleibt doch gar nichts erspart auf dieser Welt!* A mondás Ferenc József reakciója felesége halálhírére, aki merénylet áldozata lett. Korábban az uralkodó bátyját kivégezték Mexikóban, fia pedig öngyilkos lett. A mondás lényege, hogy nincs olyan büntetése a sorsnak, amit el ne szenvedett volna.

amely a hosszú 19. század során éltette és rengette a Habsburgok Duna menti államát. Rilke, Mucha, Ady, Babits, Smetana, a Strauss család és még sokan mások ugyanannak az érmének két oldalán felsorakozva próbálják megfogalmazni a művészet minden eszközét felhasználva azt az „életérzést”, mit jelent a Habsburg Birodalom honpolgárának lenni. Az öreg császár-királynak tulajdonított szállóige több irodalmi műben is megjelenik. Visszatükrözi azt a polgári életérzést, amely olyan jellemző a 19. század végi Bécs és Pest szalonjaira. Ezen felfogás gyökere egyszerre kereshető a vallásban és a birodalmi gondolkodásban, mindenesetre jellegzetesen belenyugszik szarkazmussal szemlélt, csak a pillanatban vizsgált helyzetébe. A Habsburgok birodalmának olyan jól ismert légköre a barokk kulturális térnyerésével és az ehhez kötődő rekatolizációval kezdte meg egy „közép-európai néplélek” kialakítását, amely magában hordozta a birodalomhoz tartozás és az önrendelkezés vágyának kettősségét. Közép-Európa leghosszabban fennálló birodalmát a 18. század eszméi is sajátosan járták át; olyan ideológia-rendszert hozva létre, amely a soknemzetű koronaországokat gyöngyörhöz hasonlóan fűzték Bécs és az uralkodó köré.⁵ A Magyar Királyság ebben a geopolitikai közegben kereste és találta meg saját számításait. A bécsi udvar egyszerre tűnt mintának és ellenségnek. Ezen kettősség időállóságára mutat rá Mikszáth is a napóleoni korszakot aranykorként ábrázoló regényében, az *Akli Miklósban*, amely az 1805–1809 közötti osztrák–magyar viszony ábrázolásának egyik legszórakoztatóbb korszakos irodalmi alkotása.⁶

A 18. század végén a Habsburg Birodalom politikai struktúrája rendiképviseleti monarchia volt, amely letükrözte társadalmi rétegződését is. A nagystratégiai döntéseket az udvar hozta meg, azonban az állam működtetésében (például adókvetés vagy katonaaállítás) nélkülözhetetlenek voltak a rendek, akik birtokaik és jobbágyaik fölött szinte korlátlan hatalommal bírtak. 1792-től számítva Bécs számára a *háború vagy béke* kérdése sokkal inkább egységének – egyáltalán létezésének – megtartásáról szólt, mintsem a *Gloire* építéséről. A Habsburgok nagystratégiai döntéseit a 19. század hajnalán elsősorban ezen tényező figyelembevételével érdemes vizsgálunk. Ez határozta meg a birodalom tartományainak ideológiáját. Ez a megközelítés természetesen hajtotta a Habsburg Birodalom gondolkodóit a *jus in bello* sajátos igazsága felé: Machiavellit és Aquinói Szent Tamást alapul véve arra törekedtek, hogy a fegyveres konfliktus elkerülhető legyen.⁷ A háborús konfliktus elodázása (*fortwursteln*) és a minden erőforrást felörlő harc kerülése Bécs számára létkérdéssé vált, amely a tömeghadseregekkel operáló napóleoni idősakra kinevelt egy olyan császári-királyi tisztikart, amely mindennél jobban törekedett „Bellona megzabolására”. Clausewitz kritikája szerint ez a konzervatív háborús ideológia a Habsburg Birodalom számára az államot jelentette: „ütközetet csupán azért vívunk, hogy magunk számára a visszavonulást megkönnyítsük.”⁸ Bécs ereje tulajdonképpen az évszázadok alatt növekvő teherbírásában és szívósságában rejlett. Erre utal Claudio Magris, amikor univerzalista Habsburg-bölcsességről beszél, ugyanakkor ezzel kell szembesülnünk akkor is, amikor

⁵ ROMSICS 2020: 57.

⁶ KEREKES 2010: 15.

⁷ BODA 2023a: 111.

⁸ MITCHELL 2020: 115.

észrevevesszük, hogy Ausztria 1815-ben sem képes nagyhatalmi státuszának megfelelő erőt kifejteni.⁹

A 18. század során a politikai térben Európa-szerte egyre nagyobb jelentőséget kapott a korábbi évszázadokban a nemtelenek harmadik rendjeként számontartott, de folyamatosan bővülő, összetett társadalmi réteg: a polgárság. A gazdasági átalakulás és a kibontakozó kapitalista verseny nyerteseként a politikai corpusba több hullámban felkapaszkodó réteg új szervező ereje a *nacionalizmus*, önmeghatározása pedig a *nemzet* lett.¹⁰ A 16. század óta bővülő fogalmi keretek meghatározták a polgári átalakulásban mélyebben tagolt nyugat-európai társadalmak kapcsolatát a *nép – nemzet – haza* viszonyrendszerben. A tulajdona és szerzett birtokai révén politikai szerephez jutó, de nem születési előjogok mentén szerveződő harmadik rend a katonai szolgálattal is kötelezettséget vállalt, miáltal érdekeltté vált a háborús célok meghatározásában. Az ipari, valamint polgári átalakulás küszöbén álló francia társadalom szerkezetében a 18. századra ugyan már létezett a vagyoni cenzus, de a földbirtok politikai súlya még a császárság előestéjén is magasabb presztízst jelentett tulajdonosa számára. A bérlők, iparosok, kereskedők alacsony státuszú tömegei nemzettesthez tartozásukat a nacionalizmus szellemi térnyerésével érhették el.¹¹ A nacionalizmus a 19. századra a polgári eszme elválaszthatatlan része lett, ezáltal eszköze a közös nemzeti tulajdont képző politikai hatalom szétesztésének.¹² A hatalom birtoklása Rousseau alapján viselt felelősség, így lett a nacionalizmus a háborús ideológiák fontos táptalaja, amelynek legfőbb bázisai a nép és nemzet voltak.¹³ A francia forradalom hatására a háború megvívásának eszközévé pedig a tömeghadsereg vált. Az ilyen hadseregek meghatározó kritériuma a katonai szolgálatban motivált széles társadalmi réteg, amelynek bázisa a harmadik rend volt. 1792-re, a mintaállamnak tekintett Francia Köztársaság, a fiskális katoná állam hadseregszervezési modelljét tovább örökítő reguláris hadsereg mellett a miliciális hadkiegészítést erősítette meg társadalmának háborús mobilizálására.¹⁴ Ezek alapján azt feltételezem, hogy az európai népi-nemzeti háborúk mobilizációs mintáit figyelembe véve,¹⁵ a 18–19. század fordulóján három feltételnek kellett megjelennie a társadalom háborús mozgósításához:¹⁶

1. közös politikai cél (ideológia);
2. békeidőben is működő társadalmi szervezőerő (szervezeti rend);
3. képzett, lehetőleg hivatásos tisztí állomány, amely mozgósítás esetén a mobilizált lakossághoz átvezényelhető (függelmi rend).

1792 után az európai államok ezen francia alapú modell alapján szervezték át hadseregüket és annak hadkiegészítési rendszerét. Az átszervezéseknek fontos lépcsője volt a milíciák, valamint a regionálisan megszervezett területvédelmi erők aktívabb

⁹ MITCHELL 2020: 101.

¹⁰ SZÜCS 1983: 78.

¹¹ TULARD 1997: 290.

¹² VADÁSZ 1989: 113.

¹³ BODA 2023a: 217.

¹⁴ KENYERES 2021: 762.

¹⁵ FORGÁCS 2020: 37.

¹⁶ MATÁNYI 2024: 77.

bevonása a hadkiegészítésbe. Ezzel szemben a Habsburg Birodalom centralizált udvara és a politikai hatalmat kezében tartó arisztokratikus elit nem volt érdekelt a gazdasági átalakulás támogatásában, így a birodalom társadalma képtelen volt nyugati mércével mérhető polgárosodásra. A társadalom szerkezete a 19. század elején egy fiskális katoná állam képét mutatta. A Magyar Királyság ebben az összképben találta meg a helyét. Dolgozatom célja, hogy a Magyar Királyság önvédelmi képességeit, társadalmának katonai mobilizációját megpróbáljam felhelyezni a Habsburg Birodalom ideológiai térképére, és megvizsgáljam, milyen hatással volt ez a generális inszurrekció intézményének modernizációjára. Ebben nagy segítségemre voltak – Poór János nélkülözhetetlen jogtörténeti monográfiája mellett – Nagy Ágoston propagandairó dalomban folytatott kutatásai, valamint Boda Mihály eszmetörténeti írásai.

Népi vagy nemzeti háború?

A Magyar Királyság társadalomszerkezete alig változott a kora újkor során. A magukat magyarnak valló, egy politikai test alá tartozó rendek önmagukat *Natio Hungaricának*, vagyis magyar nemzetnek vallották. Ez a corpus azonban nem tekinthető egységesnek sem etnikai, sem pedig felekezeti vonatkozásban. Hiányoztak azok a tényezők, amelyek a 19. századra nemzeti egységet teremtettek a nyugat-európai államokban. Ezek hiányában a *Natio Hungarica* rákényszerült, hogy újra megfogalmazza kötődését saját államához és az azt megtestesítő Szent Koronához. Az ideológiai háttér megalkotása fontos, hiszen a magyar nemzet küldetését még Kossuth is úgy fogalmazza meg, mint a Kárpát-medencében élő népek egységének megteremtője és védelmezője.¹⁷ A *Natio Hungarica* tehát mint a magyar nemzet politikai letéteményese felelősséggel tartozott államának megvédésére. De vajon behelyezhetjük-e *Natio Hungarica* önvédelmét a 19. századra kialakult népi vagy nemzeti háború fogalmi keretei közé? Ahhoz, hogy megvizsgáljuk a *Natio Hungarica* háborús ideológiáját, először meg kell értenünk a bécsi udvar, saját társadalmáról alkotott fogalomrendszerét, amelyre háborús ideológiáját is felépítette. Azt a fogalmi keretet, amelyet 1806-tól propagandagépezetén keresztül kívánt eljuttatni a mobilizálásra kijelölt társadalmi rétegekhez.

Az 1805-ben aláírt, a harmadik koalíciós háborút lezáró pozsonyi béke jelentős területeket csatolt el a Habsburg koronától. Az austerlitz csata (1805. december 2.) tanulságait levonva a bécsi udvar Habsburg-Lotaringiai Károly Lajos főherceg (1771–1847) vezetésével nagyarányú hadseregfejlesztésbe és átszervezésbe kezdett. Az 1804-ben megalakult Osztrák Császárság új hadszervezeti rendszere, a birodalmi reziliencia fokozása érdekében engedett a *Volks- vagy Nationalkrieg* (népi vagy nemzeti háború) elképzelésnek. A reguláris ezredek mellett hadkiegészítési szándékkal, francia mintára szervezték meg a hadsereg második vonalát; a területvédelmi alakulatokat. Ez, az örökös tartományokban a *Landwehr* intézményét jelentette. A *nép* katonai mozgósítása 1808–1809-ben az írástudatlanok számára a szószékeken, míg a középosztály részére a propagandairó dalmon keresztül zajlott.¹⁸ Célként megjelölték,

¹⁷ BODA 2023a: 291.

¹⁸ NAGY 2022: 19.

hogyan a tartományok lakosságából, a reguláris haderő mellett minél több területvédelmi ezred álljon fel. Az udvar számára ugyanakkor fontos volt, hogy a mobilizálás során felébresztett nemzettudat az osztrák patriotizmusról, ne pedig a különböző népek nemzeti ébredéséről szóljon. Hogyan kell elképzelnünk a mesterkéltnek tűnő birodalmi patriotizmus jelentőségét, létezhet-e egységes nemzettudat egy többszörösen összetett államban? A *nép és nemzet* osztrák értelmezéséhez Nagy Ágostonnak a Habsburg propagandatevékenységről szóló értekezése nélkülözhetetlen támpontot jelent, amelyben Reinhart Koselleck idevágó szócikkére hivatkozik. Eszerint a német nyelvben – francia közvetítésen keresztül – az államalkotó népet és a társadalomalkotó népességet egyaránt jelentő *Pöbel* fogalma (a latin *populusból* eredeztetve) a „csőcselék, aljanép” jelentésre korlátozódott. Így, az etnikai népet jelentő *Volk* kifejezés, a tudomány és uralom nyelveként alkalmazott latin nyelv hatására az 1800-as évek elejére felértékelődött. A *Volk* (nép) hamarosan politikai és társadalmi alapfogalommá vált, egyszerre sűrítve magába a politikai nemzetet alkotó nép és a társadalmat alkotó népesség jelentéseit. A Habsburgok birodalmi gondolkodását tükrözve egyetlen szóba sűrítve ezzel a francia *Nation* és *Peuple* (vagy az angol *nation* és *people*) jelentéseit. Fontos kiemelni, hogy ezen nemzetek kifejezései a harmadik rend politikai értelemben vett fényre lépésével kerültek a köztudatba, párhuzamosan a 18. században zajló polgári átalakulással. Egyúttal azt is meg kell jegyezni, hogy a *Nation* és a *Volk* párhuzamos vagy ellenfogalmi használata is jellemző volt az osztrák politikai kommunikációra a század elején.¹⁹ Az örökös tartományokban működő *Landwehr* intézménye tehát, elsősorban nem a negatív képzettársításokkal (megbízhatatlanság, megvezethetőség, erőszakosság) felruházott *Pöbel* osztálytudattal nem rendelkező társadalmi rétegekből, hanem a politikai képviselési igényekkel egyre aktívabban jelentkező társadalmi középosztályból kívánta kiállítani keretállományát.²⁰

Igaz, hogy a német *Volk* fogalma a század elején tisztázatlan és ellentmondásos, de Bécs számára fontos volt, hogy katonai erőként is manifesztálható legyen az a polgárosodó réteg, amely fegyveres szolgálatra megbízhatóan alkalmazható, hiszen társadalmi státusza révén hűséggel viseltetett uralkodója és hazája iránt. Ezen társadalmi rétegnek politikai és alattvalói öntudata, az örökös tartományokban az anyagi és individuális (család, magántulajdon, önálló földterület vagy műhely birtoklása stb.) biztonság állandósulásával függött össze.²¹ A *népi-nemzeti háború* (*Volkskrieg*, vagy *Nationalkrieg*) eszméje, a nép felfegyverzésének (*Volksbewaffnung*) gondolatában, valamint a különféle területi véderőképzés-formákban már az első koalíciós háború időszakában megjelent Ausztriában: 1793-ban a Rajna vonalának biztosítására szervezett paraszti *Landsturm*, vagy az 1797-es tiroli véderő mozgósítása mind reflexió volt a francia forradalmi mintára. A jelenség nem példa nélküli más államokban sem: az 1808-ban kirobbant ibériai gerillaháborút a spanyol Központi Junta kívánta rendeleti úton szabályozni.²² Bécs a propaganda irányított tevékenysége mellett próbált törvényi keretet adni a *Landwehr* szervezésének.²³ A *Volkskrieg*, illetve a *Nationalkrieg* kifejezések

¹⁹ NAGY 2022: 68.

²⁰ NAGY 2022: 13.

²¹ NAGY 2022: 14.

²² FORGÁCS 2020: 44.

²³ NAGY 2021: 69.

már megjelennek a korabeli szövegekben, és ahogy Nagy Ágoston rámutat, a későbbi szakirodalomban is. Használatuk a korabeli propagandairodalomban – hasonlóan a tárgyalt *Volk* és *Nation* kifejezések alkalmazási sajátosságaihoz – gyakran párhuzamos és reflektálatlan volt, de megalapozta azt a háborús ideológia-rendszert, amelyet a bécsi udvar alkalmazott népei mozgósításához. Az 1809. évi háborúra készülve I. Ferenc császár 1808. május 12-én írta alá a Landwehr megalakításáról szóló pátenst, amely 15 zászlóalj kiállításáról rendelkezett az örökös tartományokban. A második vonalbeli, területvédelmi ezredek felállítását a bécsi arisztokrácia kétkedve fogadta, de a hadkiegészítés szempontjából modern összeírásos rendszernek így sikerült elérnie, hogy a 25 millió lakosú Osztrák Császárság a hadiállapotban mozgósítható közel 460 ezer fős reguláris hadereje mellett további 400 ezer fős milíciaállományt vonultathasson fel területvédelmi célokkal az örökös tartományokból.²⁴ A *Landwehr* hivatalos meghirdetésével az udvarnak sikerült elérnie, hogy a fegyverbe szólított nép nemzeti hevülete az uralkodó személye és a Habsburg-ideológiában testet öltő *osztrák Haza* oldalán tartsa a német és cseh ajkú polgárságot.

A Habsburg udvar az örökös tartományokban használt kommunikációs formát kívánta alkalmazni a Magyar Királyság területén is. Az új típusú *népi-nemzeti háború* eszméje és az ebből fakadó hadszervezeti reform gondolata 1808–1809-ben Habsburg József nádor (1795–1847) közvetítésén keresztül jutott el a Magyar Királyságba. A Szent Korona országaihoz tartozó államok együttesében működő jogrend és társadalomszerkezet azonban más képet mutatott a 19. század elején az Osztrák Császárság örökös tartományaihoz képest. A saját jogi státuszát féltő nemesség rendi hagyományaiiban erősebben tartotta magát történelmi hagyatékához, mintsem képes lett volna kiszakadni a maga rendi dualizmusából. A werbőczyánus jogra építkező *Natio Hungarica corpora* a 16. század óta alig mozdult a társadalom nemtelen részei felé. Egy-egy nemzettestbővítéstől eltekintve (például hajdúk kiváltságolása) megtartotta középkorias jellegét. A 19. század elején a rendek szívesen vitatkoztak az emberi egyenlőségről vagy a felvilágosodás polgári eszményképéről, de azt szigorúan a *Natio Hungarica corpus politicum* kereteire értelmezve.²⁵ Charles-Marie d'Irumberry, Salaberry grófja (1766–1847) az 1790-es években hosszú utazást tett a Habsburg Birodalomban, amely során értekezéseket írt tapasztalatairól. A francia forradalom során a vendée-i harcokban részt vett, majd emigrált királpárti tisztet aligha lehet republikánus elfogultsággal vádolni, amikor az *ancien régime* képét vélte felismerni a *Natio Hungaricában*:

„Ha olyan emberekkel találkozunk, akik szabadságukat szinte gyermek módon szeretik, akik jobban kötődnek a szavakhoz, mint a való világhoz, akik hazájuk iránt – amely meggyőződésük szerint az országok legszebbike, és amelyet persze oly könnyen hagynak el – szélsőségesen elfogultak, akik különleges képességgel rendelkeznek arra nézvést, hogy több nyelven kifejezzék magukat, és akik a lehető legkomolyabban beszélnek országgyűlésükről, valamint alkotmányuk maradványairól (amely leginkább durcás gyerek kezébe adott játékszerhez hasonlatos, hiszen mind az országgyűlés, mind pedig az alkotmány a lakosság nagyobbik hányadának inkább kárára, sem mint hasznára van),

²⁴ BENCZE 2005: 76.

²⁵ SZÚCS 1983: 112.

nos, ha ilyen férfiakkal és nőikkel – legyen akár ifjú, akár időskorú – találkozik az ember, biztos lehet abban, az illető magyar.”²⁶

Botos tanulmányában szó szerint idézi a Salaberrytől átvett idézetet. A tanulmány a 18. század végétől mutatja be a Magyar Királyság megítélését a francia köztudatban, és rámutat arra, hogy Salaberry írásának elvülhetetlen szerepe volt a francia diplomácia nyitásában a magyarkérdés felé.

Szent István állama földrajzi lokációja révén többnemzetiségű, ennek köszönhetően a klasszikus polgárság már megjelenésének pillanatában olyan társadalomszervező eszközökhöz folyamodott, amelyek túlmutattak a nyelvhasználat és a felekezeti kérdésén. Ugyan a „harmadik rend” politikai szerepvállalására a 19. század közepéig várni kellett, a korszellem mégsem tűnt el a *Natio Hungarica* lassú átrétegződése nélkül, amelynek újra központi elemévé vált a szentkorona-eszme. A történelmi múltból hozott eszmerendszer tulajdonképpen összefüggött a rendek *corpus politicum* elképzelésével. Értelmezése alapvetően a *Natio Hungarica* és a mindenkori uralkodó kapcsolatát, valamint ezek hatalomgyakorláshoz való viszonyát igyekszik tisztázni. Az egyes történelmi korokban megalkotott elméletekben közös vonás, hogy az állam rendjét a Szent Korona tiszteletében látják megvalósulni. Amennyiben az uralkodó és a politikai nemzet kölcsönösen tisztelik egymást, valamint a Szent Korona által megtestesített erényeket, akkor az állam virágzik. Ennek hiányában felborul a rend az állam működésében.²⁷

A francia forradalmi háborúk során újra előtérbe került a *Natio Hungarica* katonai önvédelmének problémája is. Ennek egyik kiváltó oka a rendi kiváltságok, ezáltal pedig a törvényhozásban játszott szerep elvesztésétől való félelem volt. Ezen kiváltságok megerősítésére tett uralkodói ígéret nélkül a rendek hajthatatlanok voltak a Bécs számára olyannyira fontos pénzügyi és katonai kérdésekben.²⁸ A országgyűléseken 1796-tól kezdve politikai patthelyzet állt be, amely nem kedvezett a társadalmi átalakulás kibontakozásának sem. A szentkorona-eszme alapozott jogi hagyományok (Küküllői, Werbőczy, Révay) a 19. század elején inkább eszközök voltak a monarchia abszolutistajellegű struktúrájának felszámolásában és a rendi érdekek érvényesítésében, mintsem a polgári átalakulás szerves ösztönzői. A szentkorona-eszme felől megközelített, *Natio Hungaricaként* megnevezett politikai corpus így azonban egy belső csapdát is rejtett a rendek számára, akik az ország védelmét saját feladatuknak tekintették, hiszen ez volt rendi kiváltságaiknak legfőbb záloga. Az ország védelmére hadsereget kellett fenntartani, amelynek létszámértéke függött az uralkodó szándékának megfelelő rendi *subsidiумtól*. A rendek az országgyűléseken rendszeresen ajánlották az újoncok számát, esetenként pénzsegélyt szavaztak meg a K.K. hadsereg fenntartására, de állandó katonai kiadásokra nem kötelezték magukat. A reguláris hadsereg kiállítása és fenntartása olyan terhet jelentett, amelyet a rendeknek nem állt érdekében magukra venniük. Az ország közvetlen védelmére továbbra is a bandériális jellegű *insurrectio* intézményét tartották fenn.²⁹ Az insurrekció a 18. század végére

²⁶ BOTOS 2022: 154.

²⁷ BODA 2019: 7.

²⁸ POÓR 2003: 105.

²⁹ POÓR 2003: 145.

azonban pusztán törvényi szinten létezett, utolsó összehívása óta a francia forradalmi háborúk hadügyi fejlődésének gyakorlati jelentőségét az országgyűléseken nem vették figyelembe. A *Natio Hungarica* szemszögéből az *exercitus hungaricus* kérdéskörének fontos csapdája éppen ebben a mozzanatban rejlett: a nemzettest bővítése nélkül, az ország védelme az inszurrekcióra kötelezett rendek feladata maradt, akik ezt sem átadni, sem átvenni nem voltak hajlandóak az uralkodótól. Ahogyan arra Markó Árpád rámutat az *Insurrectio és az állandó hadsereg* című írásában, az 1715:8. tc. után továbbra is létezett az *exercitus hungaricus* – a magyar katona – ügye, de szigorúan a birodalmi hadseregen belül, keretállományát pedig a politikai nemzettestből kimaradt nemtelen jobbágyok adták. Látszólag az 1715. évi országgyűlés megoldotta a „magyar katona” kérdését: a rendek megajánlják az újonclétszámot, amelyekkel az uralkodó állandó hadserege rendelkezik, szükség esetén pedig az ország védelmére összehívható az inszurrekció.³⁰ Poór János, a korszak országgyűléseivel foglalkozó könyvében többször rámutat arra, hogy a kérdés nem ennyire egyszerű, hiszen közel száz évvel az 1715:8. tc. után, az 1808. évi országgyűlésen is terítékre kerül az *exercitus hungaricus*, valamint a honvédelem kérdése, amiből arra kell következtetnünk, hogy esetünkben ideológiai vitáról van szó a *Natio Hungarica* soraiban.³¹ Az ideológiai réteg mellett feltűnik egy másik, jogilag sokkal hangsúlyosabb és ezáltal gyakorlatiasabb kérdés: ki és milyen formában tartja el az állandó hadsereget? Az erre beszédett pénzösszeg rendi *subsidium* vagy *contributio* formájában kerül-e begyűjtésre? Egyáltalán részt kell-e ebből vállalnia a rendeknek, azaz a *Natio Hungaricának*, vagy adó formájában a jobbágyság terheit növeli. Hasonlóan idevágott a telekkatonaság intézményének kérdése is.

A 19. század hajnalán a késő feudális társadalomszemlélet a Magyar Királyság népességét elsősorban a „moralitás” mentén osztotta fel: a nemzetet (*populus*) jelentő nemességre, illetve a nemtelen köznépre (*plebs*). Ez utóbbi kategóriába erkölcsi alapon azon „osztályokat” sorolták, amelyeknek ősei elmulasztottak eleget tenni hazafias kötelességeiknek, így a közfelfogás „az atyák bűneit a vezeklő utódok morális közösségére” terhelte. Ez a militáns, katonai kötelességekre hivatkozó rendi norma még a 19. század első évtizedében is szolgálhatta a nemességen belüli emancipációt, vagy éppen a presztízsnövekedéssel járó társadalmi előmenetelt. Elegendő, ha a katonai érdemrendekkel járó birtok- és címadományozásokra gondolunk, amely mentalitás kedvezett a fiskális katonaállamok mintájára kiépülő Habsburg Birodalomnak a 17–18. század során. Ezzel együtt azonban a moralitás alapú felosztás jelentette a rendi határvonal alatt élő lakosság tömegeinek kizárását a politikai életből és a hadi érdemek útján történő társadalmi felemelkedésből. A *Natio Hungarica* saját önvédelmi kérdésének csapdáját a 19. század elején, az inszurrekció keretállományának bővítésével kívánta feloldani. A kor rendi társadalmá, a generális inszurrekcióban ugyanis az értelmi-érzelmi elkötelezettséget kívánó katonáskodási lehetőséget látta megtestesülni, amely a nem nemesi csoportok számára is a társadalmi emelkedés lehetőségét és a rendi határvonal – legalább szimbolikus – átlépését ígerte a szolgálat teljesítése esetén.³² Ismerünk eseteket, amelyekben földbirtok adományokkal jutalmazták a *vitéz* katonai

³⁰ MARKÓ 1939.

³¹ POÓR 2003: 90.

³² NAGY 2022: 12.

helytállást.³³ Keresztury történeti munkáin keresztül ráadásul ideológiai háttérrel is kovácsoltak a virtusközpontú harcos ethosának, amely megtestesítette a rendi magyar nemzet által képviselt értékeket. Az 1808. évi törvények tehát a *Natio Hungarica* háborús ideológiájában is fontos előrelépést jelentettek, amikor nyitva hagyták a nemzettesthez való csatlakozás lehetőségét a nemtelen néposztályok előtt is.³⁴

A Magyar Királyság területén József nádor és az általa közvetített udvari propaganda kiadványainak szerzője Kisfaludy Sándor (1772–1844) volt. Kisfaludy 1809-ben adta közre *Hazafiúi Szózat a Magyar Nemességhez* című írását, amely a korszak legjelentősebb politikai és ideológiai kiáltványa lett. Művében Kisfaludy a *Király – Alkotmány – Natio Hungarica* fogalmak egymástól való függését járja körbe történelmi példákon keresztül.³⁵ A szöveg nem hivatkozik közvetlenül a szentkorona-eszmére, de óhatatlanul is párhuzamba kerül Révay Péter és Werbőczy István állításával, miszerint az uralkodó és a rendek közösen gyakorolják a hatalmat az ország felett, így annak védelme is közös felelősségük.³⁶ Kisfaludy sorra veszi a magyar történelem harcos, hódító uralkodóit és példáikon keresztül megállapítja, hogy sikerük a magyar rendek támogatásában rejlett. Az uralkodó maga rendelkezik a Korona által ráruházott erényekkel: kegyes, becsületes, igazságos, jámbor és hűség. Ezért megérdemli és jogosan igényli a rendek erkölcsi és katonai támogatását. „Opes Principium Corda Subditorum”,³⁷ a király uralkodása során bizonyította hűségét a *nemzethez*, a kiáltvány szerint ideje, hogy a *Natio Hungarica* is bizonyítsa régi vitézségét. Kisfaludy kulcsszavai a hűség és a vitézség: „Legyetek Vitézek, Magyarok, hogy Nemesek lehessetek! – Legyünk Vitézek Nemesek, hogy megérdemellyük szerencsénket, és Ősseink’ érdemét, és hajdani dicsőségét meg ne gyalázzuk!”³⁸ A szöveg erényképei illeszkednek a Magyar Királyságban, a kora újkortól népszerű háborús ideológiákhoz. A nyugatias *hűség*, valamint a keleties *vitézség* erények találkozása ez egy határhelyzetű országban. Ez a találkozás él majd tovább a századvégi ludovikás hagyományban, amelyet Széchenyi 1841-ben úgy fogalmaz meg *Kelet népe* című írásában, hogy a magyar lélekben a keletről hozott *erő* változik *bajnoki bátorsággá*.³⁹ Így örökítődik tovább Zrínyi virtueszméje, amely már nem a lovagkori természetes bátorság, hanem a mesterséges, drillen alapuló harctéri helytállás jellemvonásait hordozza magában.⁴⁰ Az ideológiai alapra helyezett magyar virtus a 18. század végére már nem különíthető el a hazafias töltetű hűségtől a Szent Korona irányába.⁴¹ Kisfaludy 1809-ben is védőbástya szerepben tüntette fel a *Natio Hungarica* tagjait, akik az inszurrekcióval nemcsak a Szent Korona országainak teljes politikai testét védelmezték, hanem lehetőséget kaptak az ősi alkotmányokat ledöntő

³³ MNM Ungarische Insurrection 1793–1815. VI.4./1809.13/11.

³⁴ NAGY 2022: 125

³⁵ NAGY 2022: 212.

³⁶ BODA 2019: 8.

³⁷ „A fejedelmek hatalma az alattvalók szíve.” II. Lipót jelmondata tudatosan kerül bele Kisfaludy szövegébe I. Ferenc „Lege et Fide” („Törvénnyel és hűséggel.”) jelmondata helyett. A Habsburgok történelmi erkölcsiségét és koherens hűségét a *Natio Hungarica* iránt szimbolizálja az abszolutista II. József halálát követő királyok jelmondatainak kiemelése (vö. NAGY 2022: 274.).

³⁸ NAGY 2022: 218.

³⁹ BODA 2023a: 290.

⁴⁰ BODA 2023b: 93.

⁴¹ BODA 2021: 77.

Napóleonnak is megálljt parancsolni.⁴² A kötelességként teljesített katonai szolgálat mellett pedig minden vállalt *subsidiium* alátámasztotta a rendek katonai szolgálataikért elvárt kiváltságait. A hűség az uralkodó és a Szent Korona felé, valamint a vitéz helytállás az inszurrekcióban tehát jól felfogott *nemzeti* érdekként jelenik meg, amelyet Kisfaludy ügyes líraisággal és nem kevés jogtudományi utalással keverve, kimérten egyensúlyoztat a történelmi Magyar Királyság rendi dualista hagyományai és a nádori reformcélok között. A kiáltvány egésze, valamint a vele párhuzamosan alkalmazott propagandaelemek hatása pszichológiai értelemben is ösztönzőként hatott: a rendi társadalom ősinek vallott erényei egyszerre jelenítik meg a magyartudat civil és katonai életben is egyaránt fontos tényezőjét, amelyek a hőssé és nemessé válás útját jelölték ki az inszurrekciós szerepvállalásban.⁴³ A hőskultusz és a hőssé válás társadalmi igénye az ókortól fogva rendező ereje a civilizációnak. Míg a haza szolgálatáért tett katonai áldozatvállalás csak a saját tulajdonnal rendelkező osztályokat érintette – akik saját gazdasági erejükhöz mérten amúgy is képviseltették magukat a politikai életben –, addig a hőssé válás lehetősége a harctéren nyitva állt az alsóbb társadalmi osztályok számára is. Ezen osztályok viszont ettől a katonai helytállástól remélhették társadalmi előbbre jutásukat. A hőskultusz példái élénken élnek a keresztény kultúrkörben, így újra és újra kitermelik azokat a lehetőségeket, amelyek révén az egyén társadalmi megbecsültségét várja. Az 1809. évi ötödik koalíciós háború tehát a Magyar Királyság fogalmai szerint annyira feleltethető meg a népi vagy nemzeti háború feltételeinek, amennyire a *Natio Hungarica* társadalmi rétegződése lefedte a Szent Korona országaiban élő lakosságot. A rendi dualizmus fogalmi keretével dolgozó *Natio Hungarica* nemzetteste megmozdult, hogy eleget tegyen saját ideológiai elvárásainak. A Magyar Királyság nemzettestének mobilizációja az 1809. évi generális inszurrekció során korábban nem látott eredményt hozott. A vármegyék nemessége sorra tette felajánlásait, vállalt kötelezettségük fölött is. Az 1809. évi mobilizáció sikere nem kis részben annak az ideológiai együttesnek köszönhető, amelyet a nádor és köre az udvari propaganda segítségével támogatott meg a Szent Korona államainak területén. A régió sajátos történelmi és kulturális adottságaival számolva egyedül a rendi viszonyok ideológiakeretei között mozogva érhetett el a bécsi udvar olyan mobilizálási számarányokat, amelyek megfeleltek a tömeghadseregek korának. Az 1809. évi koalíciós háborút a Magyar Királyság tekintetében – a kor fogalmai szerint – tekinthetjük tehát *nemzeti* háborúnak.

A Magyar Királyság önvédelmi reformja

Ha elfogadjuk a Magyar Királyság helyét a 19. század elejére kialakult többszörösen összetett Habsburg államszerkezetben, akkor könnyen megérthetjük a generális inszurrekció kettős szerepét is az *exercitus hungaricus* – a magyar katona kérdésében.

A bécsi Udvari Haditanács másodvonalbeli területi véderőként, míg a pozsonyi diéta a Magyar Királyság önvédelmi erejeként tekintett az ősi intézményre. Az újkori

⁴² BODA 2023a: 392.

⁴³ PAVLINA–KOMAR 2007: 313.

Magyar Királyság jogrendjében 1715 óta létezik az állandó, reguláris hadsereg fogalma, amely a fentebb taglalt törvénycikk értelmében tulajdonképpen a Habsburg-család bécsi ágon trónra került mindenkori uralkodójának hadserege volt.⁴⁴ Az 1715. évi törvények realitásukat tekintve nem ennyire kategorikusak. A törvény értelmében az uralkodó kezében két, egymástól nem teljesen független haderő maradt a 18. századra: a nemesség személyes felkelése és a bandériumok kiállítása. Ezen felül minden hadsereget érintő kérdés *subsidiumnak* minősült, vagyis önkéntes és egyszeri felajánlásnak a rendek részéről. A Szent Koronával megkoronázott, magyar királyi címet is viselő osztrák uralkodó rendelkezett a joggal, hogy a Szent Korona országainak területén ezredeket állítson fel és meghatározza ezek keretállományát. Az országgyűléseken képviselt *Natio Hungarica* kötelességgel tartozott az állandó hadsereg beszállásolásában és az ellátmányok megteremtésében.⁴⁵ Ezeket a terheket a gyakorlatban, a fentebb leírt módon, a *Natio Hungarica* corpusából kiszorult – tehát politikai képviselettel nem rendelkező – jobbágyság viselte. A Habsburg Birodalom területén kiállított katonák feletti parancsnoklás joga természetesen a mindenkori uralkodót illette meg. Bécs a 18. század végére kialakult nagystratégiája egy olyan haderőt kívánt fenntartani, amellyel szegregálni tudta egymástól a határain zajló fegyveres konfliktusokat.⁴⁶ A Kaunitz (1711–1794) alatt tökéletesedő fiskális katoná-állam-rendszer bizonyos értelemben Johann Philipp Stadion (1763–1824) pályafutása alatt jutott válságpontra, nem kis mértékben a francia forradalmi háborúk hatására. A mobilizálható erők nagyságát az európai mintákkal párhuzamosan növelni kellett, amire a hadsereg reformja mellett a területvédelmi erők modernizálása jelentette a választ. Innen érthető meg Bécs ideológiai nyitása a koronaállamok megbízható, az udvari propaganda által megerősített patrióta társadalmi osztályai felé. Az örökös tartományokban ez a barokk társadalmi konjunktúrának köszönhetően könnyebben ment, hiszen 1781-től ezekben a tartományokban a reguláris hadsereg kiegészítése már összeírás alapján működött. Az erősödő osztrák öntudat lehetővé tette a francia hadkiegészítési modell átvételét.⁴⁷ De miként is egyeztethető össze a *Natio Hungarica* háborús ideológiája és virtusethosza a Bécsből támogatott modernizálással?

A 16. századi várháborúk során kifáradt magyar társadalom fokozatosan ismerte fel és fogadta el a Habsburg haderő szükségességét, párhuzamosan az ország oszmán uralom alóli felszabadulásával. A magyar nemesség képtelen volt birtokait önállóan, a középkori bandériumok rendszerével megvédeni.⁴⁸ A császári haderő megjelenésével az országban, a magyaros jellegű, vitézséget és szabadságot jelképező végvári katonaság szerepét végleg elvesztette. A megváltozott önvédelmi struktúrában egyre nagyobb teret kaptak a szabad királyi városok középkori alapokon szerveződő milíciái. A 17–18. század során az önálló, magyar nyelven vezérelt haderő kérdése újra és újra előtérbe került, mígnem a Rákóczi-szabadságharc bebizonyította, hogy megfelelő szervezeti háttérrel a *Natio Hungarica* még képes ugyan mozgékony hadsereg kiállítására, de a jórészt bandériális alapon szerveződő erők nem alkalmasak nyílt mezei

⁴⁴ POÓR 2003: 94.

⁴⁵ POÓR 2003: 167.

⁴⁶ MITCHELL 2020: 50.

⁴⁷ NAGY-L. 2024a: 110.

⁴⁸ KOSÁRY 1990: 36.

ütközetek megvívására.⁴⁹ A Markó Árpád által felvázolt *exercitus hungaricus*, magyar katona képe annak vitézségével és virtusával nem tűnt el, hanem 1715-öt követően beleolvadt a K.K. hadsereg szervezetébe.⁵⁰ A Magyar Királyság önvédelmi kérdésének megoldása az uralkodó és a *Natio Hungarica* közös engedményeinek sorozata, de jórészt a francia forradalmi háborúk által diktált szükségre adott reflexió. Az *exercitus hungaricus* ideológiai kérdés: hagyományos képviselője a 19. század elején már egyértelműen császári-királyi haderő része, amely így törvényesen nem tartozik a Magyar Királyság rendi országgyűlésének jogköre alá. Ezen ezredek keretállománya ráadásul a nemzettesten kívüli jobbgységéből kerül ki. A magyar virtust és az ősi erényeket megtestesítő rendek válasza a nemzettest önvédelmére a generális inszurrekció volt, amelynek intézményi keretei azonban a közfelfogás szerint is elavultak.⁵¹ Ezen a ponton található a *Natio Hungarica* és bécsi udvar különböző indíttatású, de mégis egy célú érdeke: az inszurrekció intézménye modernizáló reformintézkedésekre szorul.

A generális inszurrekció vizsgálatok a történettudományban hagyományosan elterjedt két szélsőség tulajdonképpen a reformkor óta tartja magát: vagy a rendek elaggott középkori csökevényét, vagy pedig az egyes hőstettek és vármegyei helytállások példatárát láttatják benne a kutatók. Értéktétel nélkül ma is nehéz szólnunk róla, mutat rá Nagy-L. István, a József nádor évforduló apropóján írt tanulmányában, ahol maga is pozitív jelzőkkel illeti a számadatot, miszerint az 1809. évi mobilizálás meghaladta a nádor és az udvar elvárásait. Nem kis részben József nádor országjárásának köszönhetően a vármegyék a kötelező létszámon felül önkéntes vállalásokkal támogatták az 1808-as országgyűlési törvények alatt megreformált generális inszurrekciót. Ennek eredménye, hogy az összeírások alapján várt 30 ezer inszurgens helyett 1809-ben 38 ezer ember állt zászlók alá, amelyből 17 ezer ember vállalta a lovas szolgálatot.⁵² A generális inszurrekció intézményének korszerűsítése szorosan összefügg az ideológiai szempontból vizsgált *magyar katona* helyzetével és az 1715:8. tc. értékelésével. Az 1741-ben meghirdetett felkelés óta változó elemekkel és sarokpontokkal, de az országgyűlés állása szerint „1715-dik esztendő óta a személyes felkelésen túl segedelmet adott az ország, az mind kötelességen felül, különös hívségből adatott”.⁵³ A haza és uralkodó iránti hűség és a harctéren mutatott vitézség magyar virtusethozán keresztül jutunk el a francia forradalmi háborúig, ahol az uralkodó 1797-ben, 1800-ban és 1805-ben is meghirdette a generális inszurrekciót. A Magyar Királyság rövid időn belül háromszor is megtapasztalta az intézmény szervezeti nehézségeit, és tapasztalatot szerzett a társadalmának mobilizálásában. A korszak országgyűlési felszólalásain sokat idézett Piringer Mihály (1763–1840) több reformtervvel is előállt 1810-ben kiadott *Bandériumok és a magyar történeti alkotmány* című művében. A 19. század első évtizedére több jelentős törvény is született az *exercitus hungaricus* kettősségének feloldására: az állandó hadsereg tartása mellett folyamatosan jelen volt az igény az egyre tágabban értelmezett generális inszurrekció reformálására. Már Keresztury 1789-ben megjelentetett *Regnicolis nomine Insurrectionalis* című írásában

⁴⁹ MÉSZÁROS 2021: 43.

⁵⁰ MARKÓ 1939.

⁵¹ POÓR 2003: 169.

⁵² NAGY-L. 2024b: 210.

⁵³ POÓR 2003: 163.

is megfogalmazódott egy nem minden gyökér nélküli milícia (*colonus-miles*) ötlete, amelynek szervezeti alapja a vármegye, valamint kulcseleme, hogy tagjai évente két alkalommal hadgyakorlaton gyűlnek össze.⁵⁴ A legnagyobb hatást okvetlenül az 1808. évi országgyűlés törvényei gyakorolták. József nádor reformterveinek köszönhetően a nemesség engedélyezte az összeírást, amely számszerűsíthetővé tette a hadba hívható férfiakat, valamint a generális inszurrekció kötelező elemévé vált a *mustra* (hadi szemle) és az egységes kiképzés is. Ezen intézkedések regularizálhatóvá tették és a napóleoni kori milíciák szintjére emelték a generális inszurrekciót. Napjainkra elfogadott álláspont, hogy 1809 őszére, a felkelés felosztatásának idejére, a generális inszurrekció alakulatai felszerelés és képzettség tekintetében is elérték a bécsi udvar, valamint a nádor által elvárt szintet. A *Landwehr* alakulataihoz hasonlóan alkalmasak voltak arra, hogy az állandó hadsereggel együtt alkalmazzák őket.⁵⁵ 1809-ben megvalósult a Magyar Királyság önvédelmi reformja, amely minden elemében megfelelt a korszakban elvárt társadalmi mobilizálás elveinek:

1. Közös politikai cél: a *Natio Hungarica* egységesen az uralkodó mellé állt a napóleoni önkény ellen. A generális inszurrekció rendelkezett egységes politikai céllal és ideológiai háttérrel, amely merített történelmi hagyományaiból. Az ideológia terjesztésében komoly szerepe volt az udvari propagandának.
2. Békeidőben is működő társadalmi szervezőerő: a békeidőben olyannyira jellegzetes társadalomszervező erő, a vármegye képezte a háborús mozgósítás alapját. A vármegyegyűlés jelölte ki a kiállított alakulatok tisztjeit és látta el egyenruhával vitézeit.⁵⁶
3. Képzett, lehetőleg hivatásos tiszt állomány, amely mozgósítás esetén a mobilizált lakossághoz átvezényelhető: a nádor maga alakította ki táborkarát, amely jórészt a *Natio Hungarica* tapasztalt veteránjaiból állt. A vármegyék által kiállított alakulatok szervezésénél is szempont volt a katonai tapasztalattal bíró tisztek kijelölése.

Összegzés

1792 után a háborús ideológiák kihagyhatatlan eleme a *nemzet és a nép*. Az európai népek a koalíciós háborúk során bővíteni igyekeztek *nemzettestüket*, ezáltal minél szélesebb társadalmi rétegeket bevonva a katonai szolgálat vállalásába. A modellváltást a Habsburg Birodalom sem hagyhatta reflektálatlanul, igaz, nem egy az egyben, hanem saját történelmi hagyományait figyelembe véve kereste saját újat a hadreformokkal összekötött ideológiai paradigmaváltásban. A háborús mobilizálás kulcsa a patriotizmus felébresztése volt a hazához hű társadalmi rétegekben. Az 1806 óta formálódó reformok eredménye nemcsak a hadsereg 1809. évi sikereiben, hanem a kiállított területvédelmi erőkben is mérhető volt. A színórmértéknek tekintett francia

⁵⁴ NAGY 2022: 124.

⁵⁵ NAGY-L. 2024a: 115.

⁵⁶ A virtusközpontú ideológia része, hogy a generális inszurrekció szabályzatai regularizált formában örökítették tovább az ősi *vitéz* kifejezést a *közvitéz* megnevezésben.

hadkiegészítési és milíciarendszer meghonosítása a Habsburg birodalomszemlélet ideológiai keretei között történt.

A Magyar Királyság sajátos közjogi helyzete és rendi dualista társadalmi struktúrája nehéz helyzet elé állította a területvédelmi reformokat eszközlő József nádort. A történelmi alkotmányosságához ragaszkodó *Natio Hungarica* az országgyűléseken nehezen mozdult az ősi törvényekből adódó ellentmondások feloldásának irányába. Biztos volt azonban hűségük a Szent Korona által megtestesített *Haza* iránt. Így, a mobilizálásukhoz szükséges ideológiai irányt is alapvetően ebben jelölte ki a nádor. A szentkorona-eszmére felépített védőbástya-ideológia élvezi a hűség és vitézség erényeinek kettősségét. Ennek megjelenését Kisfaludy szózata mellett megfigyelhetjük színművekben, falragaszokon és röpiratokban. Nem utolsósorban pedig a korabeli köznemesség és a lassan polgárosodó középosztály által használt legkedvesebb és legtöbbet forgatott irodalmi műfajban, a kisepikában. Ahogy Pálóczi Horváth Ádám (1760–1820) megfogalmazta: „az én énekeimet maguk a felkelők is állandóan énekelték.”⁵⁷

A Magyar Királyság önvédelmének reformja kimozdította álló helyzetéből az *exercitus hungaricus* kérdését is: virtusának ethosza úgy került vissza a rendek által vállalt generális inszurrekció köré, hogy közben nem sérült a K.K. hadrendjébe tagozódott reguláris ezredek vitézképe sem. A magyar katona 1809-re megtalálta helyét a birodalom és a magyar alkotmány védelmében is. Az 1809-ben meghirdetett generális inszurrekcióban megmutatkoztak a reformok eredményei. A Szent Korona államai képesek voltak egy, a kor elvárásainak megfelelő területvédelem kiállítására, amely magában hordozta a magyar virtusethosz örökségét: hűséget a Koronához és vitézséget a harcmezőn.

Felhasznált irodalom

- BENCZE László (2005): *Napóleon bécsi hadjárata 1809*. Budapest: Hadtörténelmi Levéltár.
- BIETAK, Wilhelm (1931): *Das Lebensgefühl des Biedermeiers in der österreichischen Dichtung*. Leipzig: Braumüller.
- BODA Mihály (2019): A háborús igazságosság elméletének egy példája a magyar hadtörténelemben. Az igazságos háború szentkorona-eszmére alapozott elmélete. *Hadtudomány*, 29(4), 3–16. Online: <https://doi.org/10.17047/HADTUD.2019.29.4.3>
- BODA Mihály (2021): *A katonai erények. Hadtörténelmi példákkal szemléltetett katonai etikai elmélet*. Budapest: Ludovika.
- BODA Mihály (2023a): *A háborús ideológiák története. A háború igazolása Nyugat-Európában és Magyarországon az ókortól a 20. század végéig*. Budapest: Ludovika.
- BODA Mihály (2023b): *A katonai erények története. Katonai személyiségjegyek Nyugat-Európában és Magyarországon az ókortól a 20. század végéig*. Budapest: Ludovika.
- BOTOS Máté (2022): A francia forradalom és napóleoni háborúk Magyarország-képe. In BODÓ Márton (szerk.): *Magyarország-kép Franciaországban*. Budapest: Magyarságkutató Intézet, 139–171. Online: <https://doi.org/10.53644/MKI.MKF.2022.139>

⁵⁷ TARI 2012: 248.

- FORGÁCS Balázs (2020): *Gerillák, partizánok, felkelők. Az irreguláris hadviselés elméletének története – korunk kihívásai*. Budapest: Zrínyi.
- KENYERES István (2021): A fiskális-katonai állam kezdetei Európában a 16. század első felében. *Századok*, 155(4), 761–782. Online: https://matarka.hu/kliikk.php?-cikkmutat=3103437&mutat=https://epa.oszk.hu/03300/03328/00046/pdf/EPA03328_szazadok_2021_04_761-782.pdf
- KEREKES Gábor (2010): *Domus Austriae. Osztrák és magyar irodalom Habsburg kontextusban*. Budapest: Szent István Társulat.
- KOSÁRY Domokos (1990): *Újjáépítés és polgárosodás 1711–1867. Magyarok Európában III*. Miskolci Egyetem.
- LÁZÁR Balázs (2009): *A Magyar Királyi Nemesi felkelés 1809. évi szabályzatai. Korabeli katonai szótárral*. Budapest: Nap.
- MAGRIS, Claudio (1988): *A Habsburg-mítosz az osztrák irodalomban*. Budapest: Európa.
- MARKÓ Árpád (1939): Insurrectio és állandó hadsereg. In DOMANOVSZKY Sándor (szerk.): *Magyar művelődéstörténet IV*. Budapest: Révai.
- MATÁNYI Marcell (2024): Insurgens önvédelmi rendszer európai minták nyomán. Pest-Pilis-Solt vármegye mobilizálása 1809-ben. *Hadtudományi Szemle*, 17(3), 71–88. Online: <https://doi.org/10.32563/hsz.2024.3.5>
- MÉSZÁROS Kálmán (2021): A Rákóczi-szabadságharc hadseregének irányítási rendszere (1703–1711). In HERMANN Róbert (szerk.): *A magyar hadügyi igazgatás története 1526–1990*. Budapest, Zrínyi.
- NAGY Ágoston (2022): *Kisfaludy Sándor: Hazafiúi szózat a' Magyar Nemességhez (1809) forráskiadása*. Budapest: Reciti.
- NAGY-L. István (2024a): *A francia háborúk, Magyarország és a Habsburg Monarchia (1792–1815)*. Budapest: Ludovika.
- NAGY-L. István (2024b): Az 1809-es magyarországi hadjárat a létszámok tükrében. In ŐZE Sándor (szerk.): *József nádor, az újtító I*. Budapest: Habsburg Történeti Intézet, 199–231.
- MITCHELL, A. Wess (2020): *A Habsburg Birodalom nagystratégiája*. Budapest: Antall József Tudásközpont.
- PAVLINA, Zelimir – KOMAR, Zoran szerk. (2007): *Katonapszichológia*. I. kötet. Budapest: Zrínyi.
- POÓR János (2003): *Adók, katonák, országgyűlések 1796–1811/12*. Budapest: Universitas.
- ROMSICS Ignác (2020): *Nemzet, nemzetiség és állam. Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Budapest: Helikon.
- SZÚCS Jenő (1983): *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. Budapest: Magvető.
- TARI Lujza (2012): A Napóleon elleni nemesi felkelés zenei emlékei. In BANA József – KATONA Csaba (szerk.): *Franciák Magyarországon 1809. II*. Győr–Budapest: Mediawave Konferenciák III.
- TULARD, Jean (1997): *Napóleon*. Budapest: Osiris.
- VADÁSZ Sándor (1989): *Emberk és eszmék a francia forradalomban (1789–1799)*. Budapest: Gondolat.